

MAGYAR TÖRTÉNELMI
EMLÉKEK

ÉRTEKEZÉSEK

„A MAGYAR
TÖRTÉNET
FOLYTATÓJA”

Tanulmányok
Istvánffy Miklósról

Cum Gratia & Privilegio S. Cæs. M. Speciali.

AUTORITAS. POTESTAS.

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Történettudományi
Intézet

„A MAGYAR TÖRTÉNET FOLYTATÓJA”

TANULMÁNYOK ISTVÁNFFY MIKLÓSRÓL

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA

DISSERTATIONES

Redigit
PÁL FODOR

Institutum Historicum Sedis Centralis
Studiorum Philosophicorum
Academiae Scientiarum Hungaricae
Budapestini, 2018

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK
ÉRTEKEZÉSEK

„A magyar történet
folytatója”

Tanulmányok Istvánffy Miklósról

Szerkesztette:

Ács Pál

Tóth Gergely

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Budapest, 2018

Készült az MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport által elnyert
Lendület kutatási projekt (2012–) támogatásával.

A kézirat előkészítését az MTA támogatta

© A szerzők, 2018

© MTA BTK, 2018

A személynévmutatót összeállította: Jarmalov Rezső

ISBN 978-963-416-112-7

ISSN 2063-3742

A borítóhoz felhasznált képek:

Nicolaus Isthvanfius: *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*.

Coloniae Agrippinae, 1622., címlap

(Országos Széchényi Könyvtár, Budapest);

Martino Rota: Istvánffy Miklós arcképe, 1575.

(Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Képcsarnok, Budapest)

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

TARTALOM

Contents

TÓTH GERGELY: A <i>Historiae</i> ismeretlen tájai. Néhány lépéssel közelebb Istvánffy Miklós életének és munkásságának feltárásához	7
<i>Uncharted Territories of the Historiae. A Few Steps Closer to Uncovering the Life and Works of Miklós Istvánffy</i>	33

I. ELŐDÖK ÉS ÉLETPÁLYA

ÁCS PÁL: Boccaccio Baranyában. Egy kivételes értelmiségi pálya a 16. század első felében: Istvánffy Pál	37
<i>Boccaccio in Baranya County. An Exceptional Intellectual Career in the First Half of the Sixteenth Century: Pál Istvánffy</i>	58
VARGA SZABOLCS: Genius loci. Az Istvánffyak Baranyában	59
<i>Genius loci. The Istvánffys in Baranya County</i>	87
FAZEKAS ISTVÁN: Istvánffy Miklós, a Magyar Kancellária titkára (1569–1581)	89
<i>Miklós Istvánffy, Secretary of the Hungarian Chancellery (1569–1581)</i>	102
NAGY GÁBOR: „...non memoris disrumpe silentia lethēs, in quibus Hungariae facta sepulta iacent.” A Balásfi-életrajzról	103
<i>„...non memoris disrumpe silentia lethēs in quibus Hungariae facta sepulta iacent.” On the Balásfi Biography</i>	122
IVA MANDUŠIĆ: Istvánffy Miklós és Horvátország – közember és magánember	125
<i>Miklós Istvánffy and Croatia: Public and Private Persona</i>	137

II. A TÖRTÉNETÍRÓ ISTVÁNNFFY

PETNEHÁZI GÁBOR: Párhuzamos történetek. Egyéniség, politika, hitelesség Istvánffy Miklós és Forgách Ferenc történeti műveiben	141
<i>Parallel Stories. Politics, Personality, Authenticity in the Historical Works of Miklós Istvánffy and Ferenc Forgách</i>	164

KASZA PÉTER: „Írtanak pedig akkor esztendő számának 1541-et.” Istvánffy Miklós Buda elestéről	165
„The number of the years then was written as 1541.” Miklós Istvánffy on the Fall of Buda	189
BAGI ZOLTÁN PÉTER: Istvánffy Miklós beszámolója Szigetvár ostromának utolsó napjáról	191
Miklós Istvánffy’s Account on the Last Day of the Siege of Szigetvár	203
III. A KÖLTŐ, MŰVÉSZETPÁRTOLO ÉS BIBLIOFIL ISTVÁNFY	
KISS FARKAS GÁBOR: Istvánffy Miklós Oláh-panegyricusa	207
The Panegyric Poem of Miklós Istvánffy on Nicolaus Olahus (1564)	224
CSEHY ZOLTÁN: Pásztorok, barátok, hősök. Istvánffy Miklós kisköltészetéről	225
Shepherds, Friends, Heroes. On the Minor Poetry of Miklós Istvánffy	234
MIKÓ ÁRPÁD: Arcképek, síremlékek, könyvek. Istvánffy Miklós és a művészetek	235
Portraits, Shrines, Books. Miklós Istvánffy and the Arts	247
†ORLOVSZKY GÉZA – SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA: Istvánffy Miklós könyvtárának regisztrálatlan kötete és annak érdekes bejegyzése . . .	249
The Unregistered Volume of Miklós Istvánffy’s Library and Its Intriguing Note	262
Személynévmutató	263
Képek lelőhelyjegyzéke	283
Képjegyzék	284
Képek	285

ÁCS PÁL

Boccaccio Baranyában

Egy kivételes értelmiségi pálya a 16. század első felében: Istvánffy Pál

Értelmiségi családokról, generációkról a 16. századi magyar művelődésben, irodalomban ritkán beszélhetünk. Istvánffy Miklós (ebben a vonatkozásban is) a kivételes személyiségek közé tartozik. Apja, Istvánffy Pál is jeles alakja volt a régi magyar kultúrának. Aligha tévednek azok, akik úgy vélik: a nagy történetíró humanista érdeklődését, historikusi elhivatottságát és szépirodalmi, költői vénáját akár apjától is örökölhette.¹ A latinul és magyarul egyaránt jól verselő, Bonfiniért és Janus Pannoniusért egyformán lelkesedő, a *Voltér és Grizeldisz történetét* (Petrarca Boccaccio-adaptációja nyomán) magyar nyelvű széphistóriává alakító Istvánffy Pál sokban előlegezte nagy hírű fia szellemi alkatát, de jelentősen különbözött is tőle. Életútja egyszersmind jól példázza azokat a szembeötlő különbségeket, amelyek a 16. század első és második felének jellegzetes értelmiségi típusai között mutatkoznak.

Istvánffy Pál Itáliában

Istvánffy Pál hét testvére közt a legfiatalabb volt.² Apja, Istvánffy (II.) István, baranyai alispán jogi (egyházi) pályára szánta, és hazai (feltehetőleg pécsi) tanulmányainak befejeztével Padovába küldte egyetemre.³ Igen hosszú időt – életének mintegy ötödét –, körülbelül tizenkét évet töltött Itáliában.⁴ Ilyen

1 Székely György: A XVI. századi Magyarország és Istvánffy történetírása. In: *Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből*. Ford. Juhász László, vál., bev. Székely György. Budapest, 1962. 7–34., itt: 21.

2 Nagy Iván: A Kisasszonyfalvi Istvánffyak. Turul 1. [1883] 111–116.; Holub József: A kisasszonyfalvi Istvánffy-család. Két pecsétraajzzal. Turul 27. [1909] 3. 112–123. <http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Turul-turul-1883-1950-1/1909-118FE/1909-3-11FC5/a-kisasszonyfalvi-istvanffy-csalad-1205C/>. Köszönettel tartozom Fazekas Istvánnak, aki kérésemre a Holub József által közölt levéltári adatokat ellenőrizte, és további tételekkel bővítette.

3 Holub József: Istvánffy Pál. In: *Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanári működésének emlékére*. Írták tanítványai. Budapest, 1912. 222–237., itt: 223.

4 Istvánffy Pál itáliai tanulmányairól az egyetlen (jóllehet meglehetősen elnagyolt) beszámoló Szentgyörgyi Gábor *In mortem Pauli Istvanffy epicedium* című verse, amely Tőke Ferenc Istvánffy Pál halálára megjelentetett gyászkiadványának részét képezte. *Franciscus Tőke: Epitaphium*

hosszú tanulmányút még manapság is ritka, a 16. században még inkább az volt. (Összehasonlításképpen érdemes megemlíteni, hogy fia, Miklós öt esztendő-t töltött Padovában.)⁵ A padovai egyetem anyakönyvében sajnos nem maradt nyoma tanulmányainak,⁶ de annyi bizonyos, hogy 1528-ban már itthon volt.⁷ Apja 1515-ben kelt végrendeletében rendelkezett arról az összegről, amellyel Pál külföldi tanulmányait támogatta.⁸ Külföldi tartózkodásának ideje tehát (több-kevesebb biztonsággal) az 1510-es évek második felétől legkésőbb 1528-ig tartott. Itáliai tevékenységéről mindössze két – igaz, meglehetősen beszédes – emlék maradt ránk. Az Országos Széchényi Könyvtárban található Cicero *Tusculanae quaestiones*ének 1510-ben, Velencében, idősebb Filippó Beroaldo (Beroaldus maior)⁹ gondozásában megjelent kommentált kiadása, amely – a címlapon látható possessor-i bejegyzés szerint – Istvánffy Pálé volt¹⁰ (1–2. kép). A könyvet rendkívül gondosan tanulmányozta Istvánffy, apróbetűs bejegyzéseit a sorok közé írta, sajnos ezek mára már olvashatatlan-ná fakultak. Szinte bizonyos, hogy Bolognában is hosszabb időt töltött:¹¹ latin kísérő verseket írt Janus Pannonius Adrianus Wolphardus által 1522-ben, Bolognában kiadott *Marcellus-panegyricus*ához.¹² Ennek a két fontos emlékek a birtokában meglehetősen biztonsággal kijelölhető Istvánffy helye abban a szellemi környezetben, amelyben a 16. század elején a Padovában és Bolognában tanuló magyar diákság mozgott.

Clarissimi Viri... Pauli Istvanffij à Kysazzonffalva. Bécs, 1553. (Szabó Károly – Hellebradt Árpád: Régi Magyar Könyvtár. III. Budapest, 1896 [a továbbiakban RMK III]. 412.) Kiad.: *Ábel Jenő – Hegedűs István*: Analecta nova. Budapest 1903. 506–508.; *Nicolaus Istvanffy*: Carmina. Ed. Iosephus Holub et Ladislaus Juhász. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Saecula XVI–XVII. Appendix. 49–51. Vö. *Kemény József*: Istvánffy Pál halotti emlékezete. Új Magyar Múzeum 1. (1858) 320–328.; *Uő*: Történelmi és irodalmi kalászatok. Pest, 1861. 155–158.

5 Holub J.: A kisasszonyfalvi Istvánffy-család i. m. 121.

6 Matricula et acta Hungarorum in Universitate Patavina. Ed. *Andreas Veress*. Budapest, 1915. 26.

7 Holub J.: Istvánffy Pál i. m. 224.

8 Istvánffy István 200 forintot és egy ugyanilyen értékű láncot hagyott erre a célra. Uo. 223.

9 *Eugenio Garin*: Filippo Beroaldo il vecchio e il suo insegnamento bolognese. In: *Uő*: Ritratti di umanisti. Firenze, 1967. 107–130.; *Anne Rose*: Filippo Beroaldo der Ältere und sein Beitrag zur Propert-Überlieferung. Beiträge zur Altertumskunde 156. München–Leipzig, 2011. 4–150.

10 Országos Széchényi Könyvtár Ant. C 781. *Varju Elemér*: Istvánffy Pál egy könyve. Magyar Könyvszemle ú. f. 3. (1895) 370.; *Holub J.*: Istvánffy Pál i. m. 226., a Cicero-kötet címlapjának hasonmása: 233.

11 *Máté Ágnes*: Szent Istvántól Báthory Istvánig: Grizelda története saluzzói, lengyel és magyar mellékalakokkal. Irodalomtörténeti Közlemények 121. (2017) 15.

12 *Ioannis Pannonii...* Panegyricus Iacobo Antonio Marcello. Bologna, 1522. RMK III. 250. Istvánffy Pál kísérő verseit ld. *N. Istvanffy*: Carmina i. m. 48. Az Adrianus Wolphardus Marcellus-panegyricus-kiadásához írt Istvánffy-versek magyar fordítását ld. A gyulafehérvári humanista költészet antológiája. „Költők virágoskertje”. Vál., ford. Tóth István. Budapest, 2001. 32–33.

A szinte tankönyvként használt Cicero-kötet¹³ nem véletlenül kerülhetett Istvánffy kezébe. Nyilvánvalóan azért szerezte meg, mert a könyvet sajtó alá rendező híres bolognai humanista, idősebb Beroaldo (1453–1505) irányadó tekintély lehetett számára. A nemzetközi és magyar humanizmuskutató mélyrehatóan feltárta azt a rendkívül szerteágazó kapcsolatrendszert, amely Beroaldót Magyarországhoz fűzte.¹⁴ Beroaldo szoros baráti viszonyt ápolt az Istvánffy Pálnál egy generációval idősebb Mátyás és Jagelló-kori magyar értelmiség és diákság színe-javával. A szóban forgó *Tusculanae disputationes*-kommentár első kiadása 1496-ban jelent meg,¹⁵ a bolognai mester magyar tanítványának, Csulai Móré Fülöpnek szóló ajánlólevéllel. Beroaldo, aki élete végéig a bolognai retorika- és poétikai tanszéken oktatott, korának kiemelkedő tanáregyénisége volt, saját bevallása szerint naponta mintegy háromszáz diáknak (mások szerint hatszáznak) tartott előadásokat, sok magántanítványa is volt, akik közül egyesek a mester saját házában laktak és élénk vitákat folytattak vele. Magyar tanítványai közé tartoztak Csulain kívül Brodarics István, Gibárti Keserű Mihály, későbbi boszniai püspök,¹⁶ valamint Bakócz Tamás esztergomi érsek és unokaöccsei is. Solinus *Collectanea rerum memorabilium*ának kiadását Keserűnek, *Symbola Pythagorea* című munkáját pedig a magyar bíborosnak ajánlotta.¹⁷ Legnagyobb hatású művét, *Apuleius-kommentárját*,¹⁸ melyen hosszú időn át dolgozott, a kor talán legkiválóbb magyar humanistájának, Váradi Péter kalocsai érseknek dedikálta, sőt a művet összegző megjegyzéseit is Váradinhoz címezte.¹⁹

Istvánffy Pál ma is meglévő Ciceróját szerencsésebb és kifejezőbb lenne Beroaldo-kötetként emlegetni, mivel ez fejezné ki hűen az Itáliában tanuló ifjú

13 Komlóssy Gyöngyi írja Istvánffy Pálról szóló tanulmányában: „Ahogy a szerzőről művei »beszélhetnek«, éppúgy jellemzőnek tarthatjuk azt is, hogy mely részletek érdekeseek az olvasó számára egy adott műből. Istvánffy azonban a szöveg mindenféle részletéhez jegyzeteket fűzött, így ebből nem olvasható ki semmiféle különleges érdeklődési terület. Csak azt az egyetlen, nem elhanyagolható tényt állapíthatjuk meg, hogy a kötet első lapjától az utolsóig végtelen precizitással javíttatta ki a nyomdahibákat.” Komlóssy Gyöngyi: Griseldis története: a királyi nászajándék. Irodalomtörténeti Közlemények 113. (2009) 651–665., itt: 652–653.

14 Révész Mária: Néhány adat Filippus Beroaldus maior magyar összeköttetéseihez. Egyetemes Philológiai Közlöny 65. (1941) 164–166.; Gerézy R.: A levélíró Váradi Péter; Egy magyar humanizmus-történet margójára. In: *Uő*: Janus Pannoniustól Balassi Bálintig. Tanulmányok. Budapest, 1968. 75–142., 165–203.; *A. Rose*: i. m. 134–139.; *Uő*: „Natio germanica” der Bologneser Universität und ausländische Studenten von Filippo Beroaldo dem Älteren. In: Augustinus Moravus Olomucensis. Ed. by Péter Ekler and Farkas Gábor Kiss. Budapest, 2015. 31–43., itt: 41–42.

15 *A. Rose*: Filippus Beroaldo der Ältere i. m. 72. 478. j.

16 Az Iszokratész-fordító Gibárti Keserű Mihályról ld. Gerézy R.: Egy magyar humanizmus-történet i. m. 190–192.

17 *A. Rose*: Filippus Beroaldo der Ältere i. m. 138. 953. j.

18 *Uo.* 73. 484. j.

19 *Véber János*: Az idősebb Filippus Beroaldo és Váradi Péter barátsága könyvajánlások tükrében. Magyar Könyvszemle 122. (2006) 397–419.; *Uő*: Két korszak határán. Váradi Péter humanista főpap, kalocsai érsek pályaképe. Pécs-Budapest, 2016. 105–110.

érdeklődésének valós természetét. A népszerű bolognai professzor ugyan már nem élt, amikor Istvánffy Itáliába ment, de az általa képviselt szellemi irányzat továbbra is hatott a padovai és bolognai humanisták és tanítványaik körében.²⁰ Beroaldo Cicerót is az általa leginkább kedvelt auktor, Apuleius lazább, könnyedebb, ezüstkori antik stíluseszménye, a *stilus latialis* felől közelítette meg.²¹ Az eleven latinságot hirdette, teret adott az idegen kifejezéseknek, és nem ódzkodott az új szavak alkotásától sem.²² Biztosan tudjuk tehát, hogy Istvánffy Pál a magyar hagyományokba mélyen beivódott beroaldói latinitást sajátította el Itáliában, egy olyan kulturális normát, amely egy generációval később – Istvánffy Miklós korában – már idejétmúltak, korszerűtlennek számított.²³

Arra is jó okkal következtetünk, hogy Istvánffy Pál figyelmét nem kerülte el a Beroaldo-iskola érdeklődése a „vulgáris”, vagyis népnyelvű szépirodalom iránt. Beroaldo Cicerót és Vergiliust is bizonyos értelemben „vulgáris” auktoroknak tartotta, mivel ezek a szerzők ekkortájt a gyermekek olvasmányai voltak.²⁴ A bolognai tanárnak arra is gondja volt, hogy az olasz irodalom klasszikusait népszerűsítse a csak latinul értő nagyközönség köreiben. Különös figyelmet szentelt Boccaccio *Dekameronjának*, három novellából latin fordításokat készített.²⁵ Boccaccio iránti érdeklődése szorosan összefüggött Apuleius-kutatásaival. Tudvalevő, hogy Apuleius *Aranyszamarát* Boccaccio fedezte fel egy Monte Cassinó-i kódexben, és a regény több epizódját beépítette a *Dekameronba*.²⁶ Beroaldo Petrarca olasz nyelvű Mária-himnuszából (*Canzone alla Vergine*) is készített latin fordítást.²⁷

Istvánffy Pál itáliai éveiről nyilvánvalóan azokhoz a magyar ifjakhoz hasonló körökben mozgott, akik vele egy időben érkeztek Padovába és Bolognába. Már Szilády Áron felfigyelt arra, hogy Istvánffy Pál együtt tanult Itáliában unokaöccsével, Batthyány Orbánnal, Batthyány Benedek kincstartó fiával, akinek édesanyja Istvánffy Katalin, Pál testvére volt.²⁸ A később János

20 *Révész Mária*: Romulus Amasaeus. Egy bolognai humanista magyar összeköttetései a XVI. század elején. *Dissertationes Sodalium Seminarii Philologici Universitatis Litterarum Regiae Hungaricae Francisco-Iosephinae. Nova Series III.* Szeged, 1933. 5–8.

21 A. Rose: Filippo Beroaldo der Ältere i. m. 59–63.

22 Farkas Gábor Kiss: Constructing the Image of a Humanist Scholar – Latin Dedications in Hungary and the Use of Adages (1460–1525). In: „Cui Dono Lepidum Novum Libellum?” Dedicating Latin Works and Motets in the Sixteenth Century. Ed. by Ignace Bossuyt, Nele Gabriëls, Dirk Sacré, and Demmy Verbeke. *Supplementa Humanistica Lovaniensia XXIII.* Leuven, 2008. 141–160., itt: 147–150.

23 Véber J.: Az idősebb Filippo Beroaldo i. m.

24 F. G. Kiss: Constructing the Image i. m. 148, további irodalommal.

25 A. Rose: Filippo Beroaldo der Ältere i. m. 62. 402. j.

26 Kiss Farkas Gábor: Apuleius a reneszánszban, avagy a fikció metamorfózisa. *Ókor* 7. 4. (2008) 20–24.; itt: 21.; Julia Haig Gaisser: *The Fortunes of Apuleius and the Golden Ass. A Study in Transmission and Reception.* Princeton, 2008. passim.

27 E. Garin: i. m. 108.

28 Batthyány Orbán részletes életrajzát ld. Régi Magyar Költők Tára. XVI. századbeli magyar költők művei [a továbbiakban RMKT XVI]. Harmadik kötet. 1540–1575. Nagybánkai Mátyás,

király és Alvise Gritti kormányzó udvari embereként nagy befolyásra szert tett Batthyány Orbán itáliai kapcsolatait szerencsére meglehetősen jól ismerjük.²⁹ Mivel a két közeli rokon életpályája szorosan összefonódott, talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt gondoljuk, hogy Itáliában Istvánffy Pál is azokban a szellemi körökben mozgott, amelyekben unokaöccse.³⁰

Révész Mária kutatásaiból pontosan tudjuk, hogy Batthyány Orbán a Be-roaldót követő humanista nemzedékhez tartozó egyik leghíresebb retorika-poétika tanár, a Bolognában és Padovában oktató Romolo Quirino Amaseo (1489–1552)³¹ tanítványa volt. A magyar ifjú a jeles mester padovai házában lakott. Amaseót Pietro Bembo nevezte „a kor legkiválóbb humanistájának”,³² és valóban: ők ketten, Bembo és Amaseo Itália irodalmi nagyságai közül is kiemelkedtek. Amaseo kapcsolatban állt a kor leghíresebb és legbefolyásosabb személyiségeivel. Ercole Gonzaga bíboros közeli barátja volt, Wolsey bíboros sikertelenül csábította Angliába tanítani,³³ tanítványa volt Reginald Pole, a tudós angol kardinális, Ludovico Beccadelli, a neves költő és irodalmár, valamint Francesco Robortello, Arisztotelész egyik legnagyobb 16. századi értelmezője.³⁴

Természetesen semmi jogcímünk nincs arra, hogy megpróbáljuk automatikusan elhelyezni Istvánffy Pált ebben az irodalmi-tudományos miliőben, hiszen ehhez még a közvetett bizonyítékok sem állnak rendelkezésünkre. A jelek mégis arra mutatnak, hogy hosszú itáliai tartózkodása során sok minden eljutott hozzá abból, ami Amaseót és barátait ekkortájt foglalkoztatta. Bembo és Amaseo jó barátok voltak, de szellemi téren heves vitákat folytattak. Míg Bembo az anyanyelvű olasz irodalom kiemelkedő reneszánsz elméletírója, egyszersmind kiváló olasz költő is volt, addig Amaseo a latin nyelv primá-

Siklósi Mihály, Végkecskeméti Mihály, Battyáni Orbán, Tolnai György, Három névtelen, Ilos-vai Selymes Péter. *Közzéteszi Szilády Áron*. Budapest, 1883. 288–293. Vö. *Szakály Ferenc*: Vesz-tőhely az út porában. Gritti Magyarországon 1529–1534. Budapest, 1986. passim.

29 Révész M.: Romulus Amasaeus i. m. passim.

30 Veress i. m. 27.; Horváth János: A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete. Budapest, 1957. 102. Nyilvánvaló, hogy Istvánffy Pál itáliai évei alatt közeli kapcsolatban állt az ekkor tájt Padovában tanuló magyar humanisták legkiválóbbikával, Mattheus Fortunatussal. L. Annaeus Seneca (Seneca maior) *Quaestiones naturales* című művének Fortunatus által készített kritikai kiadása (a könyvet 1523-ban nyomtatta ki Aldus Manutius) Rotterdami Erasmus elismerését is kiérdemelte. Peter G. Bietenholz (ed.): *Contemporaries of Erasmus. A Biographical Register of the Renaissance and the Reformation*. Toronto, 1985, vol. 2, 45–46. Fortunatus a Batthyány család pártfogoltja volt. Seneca-kiadásának előszavából ismerhetjük meg legjobban a padovai magyar diákok – főként Batthyány Orbán – életviszonyait, szellemi kapcsolatrendszerét. Fortunatusról legújabbán, bőséges bibliográfiával: *Máté Á.*: Szent Istvántól Báthory Istvánig i. m. 3., 15.

31 A. Rose: Filippo Beroaldo der Ältere i. m. 41.

32 Révész M.: Romulus Amasaeus i. m. 9.

33 The Travels of Theodore Ducas [pseud.] in Various Countries in Europe, at the Revival of Letters and Art: Part the First. Italy. Vol. 1. Ed. by Charles Mills. London, 1822. 84–85.

34 Révész M.: Romulus Amasaeus i. m. 19.

tusának elszánt védelmezőjeként lépett fel.³⁵ Hiábavalóság lenne ebben a vetekedésben „régiek és modernek” vitáját látni, hiszen mindkét fél régi tekintélyekre hivatkozott: Bembo (és követői) a trecento kétszáz évvel korábbi értékeihez, Dante, Petrarca, Boccaccio műveihez nyúltak vissza,³⁶ míg Amaseóék az antikvitáshoz. Ha többet nem is, annyit mindenképp megérthetett ebből az ifjú Istvánffy Pál, hogy a sokak által lenézett „vulgáris” nyelveknek sajátos jelentőségük van.

Istvánffy Pál tevőlegesen is bekapcsolódott az Itáliában tanuló magyar ifjúságot leginkább megmozgató aktivitásba: segített öregbíteni Janus Pannonius és a magyar humanizmus itáliai hírnevét. Részt vett a Janus halálának ötvenedik évfordulójára Bolognában 1522–1523-ban megjelent háromkötetes kiadássorozat munkálataiban: üdvözlőverseket írt a könyveket sajtó alá rendező kiváló erdélyi humanistához, Adrianus Wolphardushoz, valamint Janus Marcellus-panegirizsének olvasóihoz.³⁷ Ezek az alkalmi versek (amennyiben ez egyáltalán megítélhető) nem nélkülözik a kellő jártasságot és az ötletességet. Különösen az utóbbi hatsoros árulkodik Janus verseinek mélyebb ismeretéről:

Hexastichon eiusdem ad Lectorem

Si juvenum Argivae matrem Iunonis ad aram
Qui tulerant, superis grata fuit pietas;
Atque ii propterea caelesti sede locati,
Nil mirum Ianum si rapuere Dii.
Illi plaustra semel matris subiere, perenni
Marcellos cantat carmine Pannonius.

Hatsoros Janus Pannonius olvasójának

Hogyha a két fiúnak – ki az anyját vitte a Héra
Szent oltára elé – jámborsága miatt
Égi lakás lett argoszi táj helyébe jutalma:
Nem csoda, hogy Janust messzi ragadta az ég.
Cleobis és Biton anyját vitte kocsin, de a Janus
Éneke Marcellust zengi örökre dicsőn.

(Tóth István fordítása)

³⁵ Uo. 18.

³⁶ Carol Kidwell: Pietro Bembo. Lover, Linguist, Cardinal. Montreal–Kingston, 2004.

³⁷ Ioannis Pannonii... panegyricus Iacobo Antonio Marcello. Ed. Adrianus Wolphardus. Bologna, 1522. (RMK III. 250.) Kiad. Ábel J. – Hegedűs I.: i. m. 493.; N. Istvánffy: Carmina i. m. 48. Magyar fordításban ld. Tóth I.: i. m. 32–33. Adrianus Wolphardusról ld. uo. 344–345., 387.

Az egyetlen klasszikus utalásra felépített hasonlat megértéséhez szükséges a Kleobiszról és Bitónról szóló hérodotoszi legenda (Herod. 1. 31.) ismerete. A görög ifjak 45 stadionon át maguk húzták a Héra szentélyéhez igyekvő anyjuk szekérét. Fiai odaadásáért hálából az anya (aki Héra papnője volt) a halandó által kívánható legnagyobb jót kérte számukra az istennőtől. Héra teljesítette a kérést, és a szentélyben alvó fiúk nem ébredtek fel többé. Az ő jutalmuk tehát a békés halál volt, mondja Istvánffy, Janusé viszont a halhatatlanság. Az ötlet és a gondolat tökéletes összhangban áll a jubileumi Janus-kiadás koncepciójával. Nagyon valószínű, hogy Istvánffy forrása nem Hérodotosz, hanem a birtokában lévő Cicero-kötet, a *Tusculanae disputationes* volt, amelyben az anekdota szintén megtalálható (Cic. Tusc. 1, 47, 112.).

Tudjuk, hogy Romolo Amaseo milyen közeli barátságot ápolt a bolognai Janus-kiadások³⁸ ügyét felkaroló gyulafehérvári püspökkel, a magyar humanizmus és reneszánsz egyik kiválóságával, Várdai Ferencsel.³⁹ Amaseo hosszú latin dicsérő költeményt szentelt az erdélyi egyháznagynak.⁴⁰ Várdai és Amaseo viszonya nagyon hasonló volt ahhoz a barátságához, ami egy nemzedékkel korábban Váradai Pétert az idősebb Beroaldóhoz fűzte. Az itáliai humanista professzorok egyaránt számítottak a művelt magyar főpapok szellemi és anyagi támogatására, a Magyarországról pénzelt módos magántanítványok tandíjára. Batthyány Benedekkel, Batthyány Orbán édesapjával főként pénzügyekről levelezett Amaseo.⁴¹

Istvánffy Pál tehát – a bolognai Janus-kiadásban megjelent kísérőversei ezt mutatják – magáévá tette a jubileumi Janus-kiadás céljait, Adrianus Wolphardus bolognai köréhez tartozott. Huszti Józseffel szólva, a kiadásban résztvevő seregnyi költő „vállalta azt a feladatot, hogy Janus dicsőségét zengje. Költeményeik alapmotívuma, hogy Janus nemzete számára a sors ajándéka. Magának a kiadónak az a célja, hogy Janus műveinek közzétételével magyar kortársait a költőéhez hasonló teljesítményekre buzdítsa.”⁴² Istvánffy Pál nyilvánvalóan osztotta a szóban forgó Janus-kiadásokat szerkesztő Adrianus Wolphardus véleményét az ékesszólás fejlődéséről a magyarok közt. Wolphardus ugyanis így szólt Janushoz címzett elégiájában: „Általad ért el Apolló a magyarokhoz először, / Érted járt örömet itthoni csúcson is. / Fényes szellemed űzte a barbár szokat el innen, / S bölcs Cicero nyelvén szól temiatad e nép.”⁴³ (Tóth István fordítása.) *A barbara verba*, vagyis a *sermo vulgaris* ter-

38 *Borsa Gedeon*: Bornemisza Pál megemlékezése Várdai Ferencről és a többi, Mohács előtti bolognai, magyar vonatkozású nyomtatvány. Irodalomtörténeti Közlemények 87. (1983) 48–58.

39 *Révész M.*: Romulus Amasaeus i. m. 24–29.

40 Uo. 55–61.

41 Uo. 39–40.

42 Huszti József: Janus Pannonius. Pécs, 1931. 295–296.

43 „Per te Pannoniis invisere coepit Apollo / Per te Pannonios collibus ire iuvat. / Macte animi, primus qui barbara verba fugasti, / Pannoniosque facis cum Cicerone loqui.” Adriani Wolphardi Transsylvani ad Ioannem Pannonium poetam Elegidion. In: *Ábel J. – Hegedűs I.*: i. m. 486.; Tóth I.: i. m. 27–28.

mészetiesen a magyarok barbár latinságára, nem pedig barbár anyanyelvére vonatkozik itt.⁴⁴ Valószínűleg Istvánffy is az Amaseo által képviselt ciceroniánus véleményen volt ekkor még, noha ismerhette az ezzel vitatkozó – az anyanyelvű irodalom értékeit nagyrabecsülő – bembói álláspontot is.

A mohácsi katasztrófa a magyar kultúrában, a magyar anyanyelvről való gondolkodásban is vízvázasztó lett. A szóban forgó Janus-kiadások még mindenestül a Jagelló-kori humanizmus kultúrájához tartoznak. Amikor viszont Istvánffy Pál – két évvel Mohács után – hazatért Itáliából, már továtűnt az a világ, amelyet tizenkét évvel korábban maga mögött hagyott.

Egy széthulló ország szolgálatában

A mohácsi csata a magyar jogtudó értelmiséget is megtizedelte, így érthető, hogy az 1520-as évek végén fokozott szükség mutatkozott Magyarországon az Itáliában tanult, művelt jogászokra. Istvánffy Pál karrierjét végső soron az ország egyre bonyolultabbá váló politikai viszonyai határozták meg. Hosszú és kacsringós utat tett meg addig, amíg Ferdinánd király oldalán végleg elfoglalta azt a biztos, megbecsült és megingathatatlan pozíciót, amelyből fia, Miklós pályáját is egyengetni tudta. Holub József pontos levéltári adatokon nyugvó életrajzi tanulmányaiból⁴⁵ átfogó képet alkothatunk Istvánffy Pál családi viszonyairól, hivatali és katonai megbízatásairól Szigetvárott, Egerben és az ország számos részén, mustramesterségéről,⁴⁶ ülnöki minőségben végzett munkájáról, diplomáciai küldetéseiről, és végül a rendkívül magas királyi tanácsosi méltóság elnyeréséről 1549-ben. „S hogy mily fontos időben került a tanácsba Istvánffy, annak kiemelésére elég rámutatnunk arra, hogy a törökkel kötött fegyverszünet és a pártoskodás intenzivitásának megszűnése folytán akkor kezd az ország ismét békés fejlődésének alapjait lerakni” – állapítja meg Holub.⁴⁷ Istvánffy Pál 1553-ban olyan előkelő, jómódú, művelt és megbecsült Habsburg-párti méltosággként halt meg, akire fia, Miklós nagy tisztelettel tekinthetett, mint példaképére.

A pályáiv felemelkedő szakasza azonban lényegében csak az utolsó hat esztendőre, 1547 és 1553 közé tehető.⁴⁸ Korábbi évtizedeiben Istvánffy Pál szá-

44 Vö.: Ács Pál: Nyelvek harca. Sylvester János irodalmi programja. In: *Uő: Átszítált idő*. Tinódi-tól Tandoriig. Budapest, 2014. 45–57., 445–455., itt: 46–48.

45 Holub J.: A kisasszonyfalvi Istvánffy-család i. m.; Holub J.: Istvánffy Pál i. m.

46 Erről lásd még Pálffy Géza: A császárváros védelmében. A győri kapitányság története 1526–1598. Győr, 1999. 52.; Timár György: Királyi Sziget. Szigetvár várgazdaságának iratai 1546–1565. Baranya török kori forrásai 1. Pécs 1989. passim. Ld. még Varga Szabolcs tanulmányát ebben a kötetben.

47 Holub J.: Istvánffy Pál i. m. 231.

48 1547 szeptemberétől kamarai megbízatásaiért, a kincstartó helyetteseként évi 300 forintot kapott a királytól. Erről a feladatköréről a Magyar Kamara megjegyezte, hogy a mustránál a kincstartónak régi szokás szerint jelen kell lennie, de most a kincstartó helyett Istvánffy Pált küldi. Orig. F. és „Nicolaus Olahus E. Zagrabiensis” (MNL OL E 21 Benignae resolutiones

mos megpróbáltatást átélte, és arra is rákényszerült, hogy szinte a semmiből teremtsen új életet egyre népesedő családjának. Súlyos traumaként érte az 1543-as oszmán hódítás, amikor a törökök elfoglalták Pécsét, Siklóst, Valpót, egész Kelet-Baranyát, vele az Istvánffy család birtokait.⁴⁹ Istvánffy Pál ekkor a szó szoros értelmében hontalanná és menekültté vált.⁵⁰ Pécsi háza, ahol könyveit, kéziratait tartotta, szintén odaveszett. Még ugyanebben az évben, ugyanabban a házban büszkén mutogatta Bornemisza Ferenc székesfehérvári kanonoknak azt a birtokában lévő részleges másolatot, amely Bonfini történeti munkájának budai példányáról készült.⁵¹ Ezt később átengedte Martin Brennernek (Brenner Mártonnak), aki ennek alapján rendezte sajtó alá *A magyar történelem tizedeinek* első, nem teljes (és nem is kifogástalan) kiadását.⁵² A humanista történetírás iránti érdeklődést tehát örökölni hagyhatta fiának, Miklósnak, ősi birtokai azonban a törököké lettek, ezért feleségével és apró gyermekeivel együtt – köztük az ötéves Miklóssal – menekülnie kellett. Még 1551-ben is azzal az indokkal kért befogadást Várdai Pál esztergomi érsek pozsonyi házába, hogy birtokairól elúztatva legyen neki és családjának biztos helye.⁵³ Egyértelmű, hogy 1543 után csakis oly módon számíthatott sorsának jobbra fordulására, ha őszintén és véglegesen elkötelezi magát Ferdinánd király mellett. Hivatali elfoglaltságai miatt ebben az utolsó pályaszakaszban már nemigen jutott ideje versírára vagy más alkotói tevékenységre. Mégis az ország értelmiségi elitjéhez tartozott, szakértelmét, tudását humanista társai elismerték. Wolfgang Lazius (1514–1565) bécsi udvari orvos és történész⁵⁴ tízlapos Magyarország-térképe (*Regni Hungariae Descriptio Vera*) feltünteti azok névsorát, akik részt vettek a nagyszabású kartográfiai vállalkozás munkálataiban, tehát akik segítették Lazius munkáját. A térkép felirata (huszonnégy társával együtt)

1548. április 5.) Amikor Istvánffy 1549-ben a Helytartótanács tanácsosa lett, évi fizetése 400 forintra emelkedett.

49 Istvánffy Pál baranyai alispánként 1543 májusában még Pécs megerősítéséről tárgyalt Bécsben, 1000 lovas kiküldését kérve. *Szakály Ferenc: A dél-dunántúli hadszíntér 1526–1543.* In: Pécs a hódoltság korában. Tanulmányok. Szerk. Szakály Ferenc, Vonyó József. Pécsi Mozaik 2. Pécs, 2012. 17–53., itt: 48.

50 Holub J.: Istvánffy Pál i. m. 228.

51 A budai királyi könyvtár számára másolt eredeti Bonfini-kézirat töredékeit (OSZK Cod. Lat. 542. és 434.) ld. <http://www.corvina.oszk.hu/corvinas-html/hub1codlat542.htm>; <http://www.corvina.oszk.hu/corvinas-html/hub1codlat434.htm>. Lásd még *Fülep Katalin: Bonfini Rerum Ungaricarum decades* című művének harmadik töredéke. Magyar Könyvszemle 100. (1984) 340–348.; *Kulcsár Péter: Bonfini-kéziratok.* Magyar Könyvszemle 111. (1995) 213–237, itt: 225; *Almási Gábor: Egy különleges életút a 16. század első feléből: Martin Brenner, erdélyi szász humanista.* Magyar Könyvszemle 132. (2016) 14–30., itt: 19., 21., 24.

52 *Antonii Bonfinii Rerum Ungaricarum Decades Tres, nunc demum industria Martini Brenneri...* editae... Basel, 1543. (RMK III. 344.)

53 Istvánffy Pál kérelmét ld. Orig F. és Oláh M. egri p. (MNL OL E 21 Benignae resolutiones 1551. december 11.)

54 Laziusról lásd Kasza Péter tanulmányát a jelen kötetben.

Istvánffy Pálnak is köszönetet mond.⁵⁵ Lazius térképén együtt szerepelnek Abstemius Bornemisza Pál püspökkel, a jeles műpártoló mecénással.⁵⁶ Istvánffy és Bornemisza kapcsolata hosszú időre nyúlhat vissza, hiszen Bornemisza is baranyai volt, Pécsen született. Ismeretségük Istvánffy itáliai éveirez kapcsolódhat: Bornemisza 1526-ban Bolognában jelentette meg Várdai Ferenc halálát elsirató gyászkiadványát az egyetem professzorainak támogatásával.⁵⁷ Láttuk, hogy Istvánffy Pál is a Várdai támogatta szellemi körhöz tartozott Itáliában. A Laziusnak felajánlott közös segítségnyújtás (a felirat tanúsága szerint) 1552–1553-ban történt. Mivel Istvánffy 1553-ban meghalt, a Lazius-térkép munkálataiban való részvétele lehetett utolsó tudományos munkálkodása.

A kutatás és a történeti hagyomány olykor hajlamos figyelmen kívül hagyni vagy marginalizálni Istvánffy Pál életének azokat az epizódjait, amelyek zavarhatják vagy megtörhetik a pálya kései szakaszának határozott vonalú fejlődésrajzát. Számunkra azonban fontosak lehetnek ezek a különös, az összképet kissé zavaró mozzanatok, mert ezekből érthetőek meg a nemzedéki különbségek, amelyek az apa és a fiú értelmiségi karaktere között mutatkoznak. Különös figyelmet érdemel két kellemetlen incidens, amelyeknek Istvánffy Pál részese volt.

Baranyai birtokosokként Istvánffy Pál apja, Istvánffy (II.) István és egész családja a nagy hatalmú Perényi família vonzáskörébe tartozott.⁵⁸ Istvánffy István akkor halt meg (1516-ban vagy 1517-ben), amikor fia Padovába ment tanulni. 1515-ben kelt végrendeletében a családfő fiait és egész famíliáját Perényi Imre nádor jóindulatába ajánlotta.⁵⁹ Amikor Istvánffy Pál tizenkét évvel később hazatért Itáliából, már Perényi nádor fia, Perényi Péter koronaőr⁶⁰ volt a baranyai főúri család feje. Istvánffy Pál voltaképp családi örökség szerint lett az ország egyik legbefolyásosabb főúrnak bizalmi embere. Perényi Péter mellett élte meg az 1529–1532 közötti sorsfordító éveket.

Magyarországnak ekkor már jó ideje két megkoronázott királya volt, Habsburg Ferdinánd és Szapolyai János, ám sokan harmadik királyként tekintettek János király oszmán érdekeket képviselő, velencei származású kormányzójára,

55 *Pálffy Géza*: Egy rendkívüli forrás a magyar politikai elit 16. századi földrajzi ismereteiről. Az 1526 és 1556 között török kézbe került magyarországi városok, várak és kastélyok összeírása a Német-római Birodalom rendjei számára. In: *Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére*. Szerk. Terei György, Kovács Gyöngyi, Domokos György, Miklós Zsuzsa, Mordovin Maxim. Budapest, 2011. 177–194., itt: 182.

56 *Mikó Árpád*: Bornemisza (Abstemius) Pál végrendelete 1577-ből. Adatok a nyitrai, az óbudai, a veszprémi és a gyulafehérvári egyház középkori kincseinek a sorsához. *Művészettörténeti Értesítő* 45. (1996) 203–221.

57 *Borsa G.*: i. m. 48.

58 *Holub J.*: A kisasszonyfalvi Istvánffy-család i. m. 114., 118.

59 *Holub J.*: Istvánffy Pál i. m. 223.

60 *Téglásy Imre* (szerk.): Sztárai Mihály: História Perényi Ferenc kiszabadulásáról – Perényi Péter élete és halála. Budapest, 1985.; *Perényi Péter – Augustin Hirschvogel*: Concordantz des Alten und Neuen Testaments [Egybecsengés az ó- és újtestamentumban.]. Wien, 1550. Faksimile kiadás. Szerk., utószó Téglásy Imre. Budapest, 2017.

Alvise Grittire, Perényi Péterre pedig a negyedikként. Ebben a zavaros politikai helyzetben Perényi (átmenetileg) nagyon sikeres hatalmi játékot folytatott. Az 1531-ben tartott bélavári „királytalan” országgyűlésen⁶¹ még az is felmerült, hogy (a két királytól és Grittitől megválva) egyedül Perényinek kellene uralkodnia. Vészterhes idők jártak, az Oszmán Birodalom európai terjeszkedésének talán legagresszívabb korszaka volt ez. Ausztria és Itália szinte tehetetlenül szemlélte a fejleményeket, Franciaország a török szövetségese lett. Velence egykori hatalma ekkorra már jócskán megcsappant, de még mindig képes volt befolyásolni az európai nagypolitikát.⁶² Perényi Péter egyértelműen a Velencei Köztársaság érdekeit szolgálta, az oszmánok és a Habsburgok között egyensúlyozó Signoria támogatását élvezte. A Padovában (Velence egyetemén) tanult Istvánffy Pál szolgálatait hasznosak lehettek Perényi számára. 1531-ben loretoi zarándoklata közben hatszáz főnyi kíséretével együtt fogadta Perényit a Köztársaság államtanácsa, amely zárt ajtók mögött tárgyalt a magyar főúrral.⁶³ Amikor Szülejmán szultán az Ausztria elleni elsöprő erejű támadásra készülve 1532-ben megszállt Mohács mezején, Perényi a szultán elé járult, és azt kérte tőle, hogy fogadja el őt Magyarország egyetlen (oszmán vazallus) fejedelmeként. Ám ravasz riválisa, Gritti, aki már korábban értesült Perényi terveiről, a főúr ellen hangolta a nagyvezírt és a szultánt. A makacskodó Perényit elfogták, és csak azon az áron szabadulhatott, hogy fiát túsul adta az oszmánoknak. Kíséretéből többeket helyben felkoncoltak, másokat fogságba hurcoltak a törökök. A rabul ejtett Perényi-hívek között volt Istvánffy Pál is,⁶⁴ aki – Istvánffy Miklós *Históriája* szerint – csak súlyos fizetség árán válthatta meg magát.⁶⁵ Tudjuk, hogy a szultán 1532. évi hadjárata a kicsiny Kőszeg váránál elakadt, és Nyugat-Európa elkerülte az oszmán pusztítást. Perényi Péter nagy lehetősége tehát elillant, és noha még tíz évig fontos politikai szereplő maradt, lassanként háttérbe szorult. Érthető, hogy Istvánffy Miklósnak még hosszú idő múltán sem volt könnyű szembenézni apja és családja egykori szoros kötődésével Perényi Péterhez, akit egyébként még az oszmánok is sokszoros árulónak tartottak.

A másik, Istvánffy Pált nagyon közelről érintő tragikus eset tizenkét évvel később történt. 1544-ben súlyos, elrendezhetetlen családi viszály kerekedett az Istvánffyak és Nádasdy Tamás között. „Szent ő sem volt – írja az amúgy nagyra becsült Nádasdyról Szekfű Gyula – benne is tomboltak vad indulatok, mély szenvedéllyel tudott gyűlölni.”⁶⁶ Az incidens pontos indítékai ismeretlenek,

61 *Puskár Anett*: Szapolyai János és Perényi Péter. Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica 13. (2008) 295–313., itt: 301–302.

62 *Ács Pál*: Alvise Gritti és Nádasdy Tamás. Egy elhídegült barátság történeti háttere. In: *Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*. Szerk. Horn Ildikó [et al.] 2. kötet. Budapest, 2016. 133–147.

63 *Téglásy I.*: Sztárai Mihály i. m. 10.

64 *Holub J.*: Istvánffy Pál i. m. 226.

65 *Nicolaus Isthranffius*: Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. Coloniae Agrippinae, 1622. 177.

66 *Szekfű Gyula*: A tizenhatodik század. In: *Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet*. 4. kötet. Budapest, é. n. 191.

csak annyi bizonyos, hogy Nádasdy Tamás – heves szóváltás után – meggyilkoltatta Istvánffy (III.) Istvánt, Istvánffy Pál unokaöccsét. Brutális cselekedet volt ez: Nádasdy emberei a Dunába fojtották az áldozatot. Holub József levéltári források alapján a következőképpen foglalja össze az eseményeket: „1544. április végén történt, hogy midőn István 100 lovassal Fels Lénárdhoz, a császári hadak főkapitányához volt vonulóban, s az útban elfáradva Jolka Pozsony megyei községben pihenőre tért embereivel, rátámadt egész váratlanul Nádasdy Tamás főkapitány s országbíró, nagyszámú csapatával, őt súlyosan megsebesítette és elfogta. Nádasdy parancsára megkötözték kezét, lábát s a közel folyó Dunába vetették; alig hagytak neki annyi időt, hogy meggyónhasson. De ez még nem hűtötte le a főkapitány bosszúját, hanem ezután szabad prédára bocsátotta Istvánffy ott levő ingóságait, elvitt magával egy ezüstös kopját, egy boncsokot [lófarkas hadi zászlót], több kocsilovat s István egy szolgáját.”⁶⁷ A gyilkosságról hatsoros latin epigrammában emlékezett meg Istvánffy Pál. A vers egy sógorához, Zay Ferenchez intézett magyar nyelvű levél mellékleteként maradt fenn, és egykor az áldozat halotti zászlajának felirata volt:⁶⁸

Stephanus Istvanffy iacet hoc in pulvere parvus,
Martis amor fuerat militiaeque decus,
Perfida quem Thomas Nadasdy fraude necavit,
Dum ruit in patriae viscera latro suae;
Et Zalay votis mage vult servire Ioannis,
Quam patriis legibus officio atque fide.⁶⁹

Ifjabb István fekszik e helyt az Istvánffy családból,
Hadban erős volt és ékes a háboruban.
Gaz Nádasdy Tamás csellel ragadá el az éltét,
míg a hazájára rabló módra rohant,
s többet is ér Szalay Jánosnak az óhaja néki,
mint honi törvények, hűség, és hivatal.⁷⁰

⁶⁷ Holub J.: A kisasszonyfalvi Istvánffy-család i. m.

⁶⁸ Istvánffy Pál 1545 augusztusában kelt levele fontos művelődéstörténeti dokumentum. Kiderül belőle, hogy ő szervezte meggyilkolt unokaöccsének temetési szertartását. Ő rendelte meg a saját maga tervezte halotti zászlót, amelyet nyolc rófi fekete tafotából készítettek, és mindkét oldalát az Istvánffyak címere díszítette. A címer fametszetű ábrázolása megtalálható Tőke Ferenc Istvánffy Pál halálára megjelentetett gyászkiadványában (*F. Tőke: Epitaphium i. m. Faksimilében közli Holub J.: Istvánffy Pál i. m. 227.*). A képírónak pontos utasítást adott Istvánffy a címerben látható aranyalmát átszűrő tör ábrázolásmódjáról, és az általa szerzett latin versek helyes felfestéséről. *Thaly Kálmán: Istvánffy István, sírverse, temetése és hagyatéka. Századok 1. (1875) 204–210.* Thaly helytelenül datálja 1542-re az eseményt, és hibázik akkor is, amikor a vizályt Nádasdy Tamás Szapolyai-pártiságával indokolja. A halotti zászlókról ld. *Szabó Péter: A végtisztesség, Budapest, 1989. 76–79.*

⁶⁹ *N. Istvanffy: Carmina i. m. 48.*

⁷⁰ Tóth Gergely fordítása.

A költemény – a többi forráshoz hasonlóan – sajnos nem világít rá az ügy pontos körülményeire azon túl, hogy Nádasdy mellett szövetségesét (felbujtóját?), Szalay Jánost⁷¹ is vádolja. Az elhunyt rokonai, köztük Istvánffy Pál, valóban perbe fogták Nádasdyt, ám az ügyesen kibújt a felelősségre vonás alól. Istvánffy Miklós apjával és rokonaival egyetértően emlékezik meg a szégyenletes büntettről, hangsúlyozva, hogy Nádasdy a bírák megvesztegetésével és egyéb ármánykodással elsimította (valójában rendkívül hosszan halasztotta, végül elaltatta) az ellene indított pert.⁷² A gyűlölködésbe és gyilkosságba forduló viszály valós természetéről Istvánffy Miklós egy szót sem szól. Nála beszédesebb viszont Forgách Ferenc, aki *Emlékiratában* elmondja, hogy Nádasdy „az igen előkelő családból származó Esthvánffy Istvánt, ezt a kiváló katonát, aki persze a zsákmányolást – mint az akkori polgárháborúkban szokás volt – nem vetette meg, mégis a meghallgatástól és védekezéstől elútve – hirtelen haragjában – elevenen merítette alá a folyóba és így fojtatta meg, mivel egy szóváltás alkalmával a fekete koporsóra célozva az evangéliumi ígért merete kiejteni: »Nincsen itt, mert feltámadott.«”⁷³

Forgách a tőle megszokott módon mindenkiről mond némi jót is, de leginkább rosszat. Ha hitelt adhatunk elbeszélésének, az áldozat talán nem volt egészen vétlen, de vesztét valójában az okozta, hogy gúnyos megjegyzést tett Nádasdy Tamás kevéssé dicsőséges múltjára. Nádasdy 1529-ben Ferdinánd kapitányaként védelmezte az ostromló törököktől Buda várát. Egy fekete koporsót függesztett ki a várfalra, jelezvén, hogy inkább meghal, de nem adja fel Budát.⁷⁴ Kevéssel ezután azonban mégis menekülőre fogta, sőt, a Duna túl-

71 Bessenyei József: Nádasdy Tamás a politikus és az államférfi. In: Nádasdy Tamás (1498–1562). Szerk. Söptei István. Sárovar, 1999. 9–28., itt: 10–11., 13–17. A változékony viszonyokra jellemző, hogy Nádasdy Tamás 1543. április 25-én Győrből levelet írt I. Ferdinándhoz, melyben Istvánffy Pál érdekében közbenjár, akiért Baranya megye is supplikál (ÖStA HHStA Ungarische Akten Allgemeine Akten Fasc. 51. Konv. A. fol. 146, 148.) + fol. 147. mellékelve Baranya megye supplikációja.

72 N. Istvánffy: Historiae i. m. 256.

73 Gimesi Forgách Ferencz: Magyar históriája. Kiad. Majer Fidél. Bev. Toldy Ferenc. Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. 2. Osztály. Írók 16. Pest, 1866. 243–244. Magyar fordításban: Forgách Ferenc: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. Ford. Borzsák István. In: Humanista történetírók. Szerk. Kulcsár Péter. Budapest, 1977. 567–1039., itt: 782–785. Borzsák kétszer is félreérti és félre is fordítja a jelenetet, amikor Forgách *feretrum nigrum*, ill. *sepulcrum nigrum* kifejezéseit Szent Mihály lovaként magyarázza. A kontextusból világosan látszik, hogy nem koporsószállító eszközről, hanem fekete koporsóról van szó. A Forgách-hely értelmezése egyébként Holub Józsefnek is problémát okozott: „fekete sírra (?)” – kérdezi értetlenkedve. Holub J.: A kisasszonyfalvi Istvánffy-család i. m. Ld. erről még Petneházi Gábor tanulmányát a jelen kötetben.

74 Az 1552-es egri ostrom kapcsán külföldi források említenek egy hasonlóan patetikus jelenetet, amikor Dobó István a vár fokára két kopja között egy fekete koporsót függesztetett fel, jelezvén a törököknek, hogy csak a védők élete árán győzhetnek. Ezt a magyar kutatás fikciónak tekinti. Lőkös Péter: Eger a 16–17. századi európai irodalomban, különös tekintettel a magyar és német szerzők műveire. Habilitációs dolgozat. Piliscsaba, 2013. 156. A szóban forgó, hitelesnek tűnő budai epizód az egri ostrommal kapcsolatos hagyományt is némiképp valószínű-

partjára áthajózva hirtelen pártot váltott (Ferdinánd pártjáról János királyhoz szegődött), egyenesen Gritti sátrába sietett, és gondolkodás nélkül átállt az ellenséghez.⁷⁵

Talán sohasem tudjuk meg, hogy valójában miért kellett meghalnia Istvánffy Istvánnak. Annyi bizonyos, hogy az emberölés nem hirtelen haragból, hanem előre megfontolt szándékkal történt: hirtelen felindulásból nem lehet törbe csalni valakit. Gyónni sem engedik azokat, akikkel ily módon végeznek. Nagyon valószínű, hogy egy régóta folyó viszálykodást zárt le ily kegyetlen módon Nádasdy, visszaélve országbírói hatalmával. A gyilkosság, minden brutalitása ellenére, egyfajta önkényes ítélet-végrehajtásnak látszik. A Forgách Ferenc által feljegyzett vádaskodás nyilvánvalóan csupán egy szópárbaj részlete, felelet azokra a hasonló vádakra, amelyekkel Nádasdy illethette Istvánffy Istvánt, aki végső elkeseredésében joggal hánytorgatta fel azt a ropant kínos esetet, amikor Nádasdy 1529-ben dezertált Ferdinánd szolgálatából. A szomorú történet jól példázza, hogy a Habsburg-konzolidáció magyar részesei és közreműködői (Nádasdy Tamás és Istvánffy Pál egyaránt ilyenek voltak) milyen nehezen tudták vállalni, illetve feldolgozni saját közelmúltjukat, az 1526-ot követő kaotikus évtizedeket.

Istvánffy Pál lantja

Ezekben a zord és zavaros évtizedekben – paradox módon – Istvánffy Pálnak még jutott elég ideje írásra-olvasásra, új könyvek beszerzésére. Itthon is megmaradt annak, amivé itáliai professzorai és ottani tanulóközössége nevelték: humanistának. Pécsi házában – Janus Pannonius városában – elevenen őrizte és ápolta a Mátyás kori magyar kultúra emlékezetét. Egyszersmind irodalmi téren tovább is lépett. Olyasmivel kezdett foglalatoskodni ekkor, amit Janus és kortársai még lenéztek és megvetettek: verseket írt a humanisták által „barbárnak” és „vulgárisnak” tartott magyar nyelven is. Tudjuk, hogy Mohács után már a humanisták is felemelték szavukat a török hódítás miatt veszélybe került anyanyelv védelmében. „Szablya vasára szegez, s szeldesi renyhe husod, / Végül a régi szokásokat és a szegény anyanyelvet / Irtja ki” – kesergett Nagyszombati Márton.⁷⁶

---

vé teszi. Úgy tűnik fel, hogy a magyarországi várostromok során hasonló szimbolikus gesztusok nem voltak ismeretlenek a korban. Vö. Ács Pál: A szentek aluvása. Dévai Mátyás és a Patrona Hungariae-eszme protestáns bírálata. In: *Út: „Elváltzott idők” – Irányváltások a régi magyar irodalomban*. Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok 6. Budapest, 2006. 11–34., itt: 21., 33.

⁷⁵ Ács P.: Alvise Gritti i. m. 138–139.

⁷⁶ „Aut iugulet gladio corpora pigra truci, / Pannonicos tandem ritus patriamque loquelas.” Nagyszombati Márton: *Ad Hungariae proceres* [Magyarország főuraihoz]. Majtényi Árpád fordítása. In: *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény. I. Humanizmus*. Szerk. Ács Pál, Jankovics József, Kőszeghy Péter. Budapest, 1998. 522–523.; Ábel J. – Hegedűs I.: i. m. 220–270.

Pálffy Géza bukkant rá arra az adatra, mely szerint az 1542–1543 táján Istvánffy Pál *consiliarius regiustól* Késás Pál⁷⁷ által elvitt holmi között akadt „unum instrumentum musicum vulgo Lannth, tribus florenis aureis boni et justı ponderis constantem”.⁷⁸ Ha arra vagyunk kíváncsiak, vajon mit játszott Istvánffy Pál ezen a lanton, akkor nemcsak a pusztta találgatásra vagyunk utalva, hanem konkrétumokra is támaszkodhatunk. Nagy a valószínűsége annak, hogy Tinódi Sebestyénnel jól ismerték egymást, és zenei-költői aktivitásuk sem független egymásától. Tinódi, aki 1541-ig Török Bálintot szolgálta, ezután, 1542–1543-ban Istvánffy Imrénél, Pál testvérénél bukkant fel.⁷⁹ Horváth János mutatott rá, hogy Tinódi és Istvánffy Pál ezekben az években szinte azonos helyszíneken éltek és mozogtak, lehetetlen, hogy ne ismerték volna egymást. Mindketten egyszerre, csaknem ugyanabban az időben, elsőként írtak magyar nyelvű széphistóriákat, ám – miként ezt Horváth János bebizonyította – Istvánffy Pál ebben még Tinódit is megelőzte. Filológiai elemzések igazolják, hogy Tinódi irodalmi téren Istvánffy Pál követője volt.⁸⁰ Tinódi nevezetes széphistóriája, a *Jázon és Medea*⁸¹ már Istvánffy úttörő irodalmi kezdeményezésének teljes ismeretében keletkezett. Istvánffy Pál volt az a költő, aki megalkotta az első magyar nyelvű verses novellát, melyet – Tinódihoz hasonlóan – nyilvánvalóan lantkísérettel adott elő. A szöveget igen, a dallamot azonban sajnos nem ismerjük.

Istvánffy Pál János király híve volt egészen a király haláláig, 1541-ig.⁸² Szapolyai János és Jagelló Izabella esküvőjére, az 1539-ben, Székesfehérvárott tartott lakodalmi ünnepségre írta Voltér és Grizeldisz történetét feldolgozó széphistóriáját (*Historia regis Volter*, „Egy krónikát mondok...”), amely az első ismert magyar nyelvű alkotás ebben a műfajban.⁸³ Népszerűségére jellemző, hogy évtizedekkel keletkezése után, 1574-ben jelent meg először nyomtatásban, és kéziratban is terjedt.⁸⁴ Fejedelmi nászajándék volt tehát a vers, nem-

77 Füzesdi Késás Pál és Istvánffy Pál közeli kapcsolatban álltak Szigetvárott, ahol 1543-tól Istvánffy volt a vár prefektusa, Késás pedig a vár katonai felügyeletét látta el. Késásról ld. Pálffy G.: A császárváros védelmében i. m. 48–50., 52–55.

78 Hrvatski državni archiv, Zagreb, B., Obiteljski i osobni archivski fondovi, Kut. 91. Spisi drugih obitelji, Pavao Istvanffy. Ld. erről még Varga Szabolcs tanulmányát a jelen kötetben.

79 1542. április 24-én Tinódi Baranyavárban tartózkodott, Istvánffy Imrénél. Istvánffy Pálnak pedig Szigetváron volt háza. Nagyon valószínű, hogy ebben az időben Tinódi az Istvánffy családnál talált menedéket, miután korábbi gazdája, Török Bálint fogságba esett. Dézsi Lajos: Tinódi Sebestyén 1505?–1556. Budapest, 1912. 33–35.

80 Horváth J.: i. m. 101–102.

81 Tinódi Sebestyén: Jázonról és Medeáról. In: RMKT XVI/2. 1540–1555. Tinódi Sebestyén összes művei. Kiad. Szilády Áron. Budapest, 1881. 371–381.

82 Holub J.: Istvánffy Pál i. m. 226–228.

83 Istvánffy Pál: Historia regis Volter. RMKT XVI/1. 1527–1546. Kiad. Szilády Áron. Budapest, 1880. 27–52., jegyzetek (a szerző részletes életrajzával) 383–410. Újabb kiadása: Balassi Bálint és a 16. század költői. Kiad. Varjas Béla. Budapest, 1979. 347–425.

84 A forrásokról ld. Répertoire de la poésie hongroise ancienne. Direction: Iván Horváth. Paris, 1992. № 318.

csak széphistória, hanem házasének (*epithalamium*) is.⁸⁵ Valószínű, hogy a szerző maga adta elő a lakodalmon, lantkísérettel.

A mű Boccaccio 100. novellájának⁸⁶ Petrarca által készített latin nyelvű prózai feldolgozásán (*Seniles* XVII 1–4) alapul, szorosan követve forrását.⁸⁷ A *Dekameron*nak ez a novellája Európa-szerte igen népszerű volt, miként ezt maga Petrarca is hangsúlyozta. Geoffrey Chaucer – aki talán személyesen ismerte Petrarcat⁸⁸ – szintén Petrarca ezen Boccaccio-feldolgozása alapján alkotta meg a *Canterbury mesék*ben *A diák elbeszélését*.⁸⁹ Heltai Gáspárné Istvánffy-kiadásának címlapján a következő summázat olvasható: „Szép rövid krónika az ifjú Voltér királyról és az Janikula leányáról, Grizeldisz asszonról, mint próbáltatott légyen meg Grizeldisznak házasságban való tökéletessége.”⁹⁰ A históriában Voltér szinte a kínzásig fajuló végletekig próbára teszi alacsony sorból származó hitvese, Grizeldisz hűségét. Két gyermekét elválasztja anyjától, majd – látszólag – meggyilkoltatja őket. Felesége megadóan túri a megpróbáltatásokat. Végül Voltér színleg eltaszítja magától nejét, és ifjú menyasszonyt hoz a házhoz, Grizeldiszt pedig az új feleség szolgálójául rendeli. Csak a történet végén derül ki, hogy mindez csupán próbatétel volt, és a házához nagy pompával megérkező szép leányzó nem más, mint közös gyermekük. Voltér ekkor visszahelyezi Grizeldiszt régi méltóságába.

85 Komlóssy Gy.: Griseldis története i. m. 651–653.; Ágnes Máté: *Amanti italiani in veste ungherese. La fortuna di tre storie d'amore umanistiche nel Cinquecento ungherese. Tesi di dottorato di ricerca* (PhD). Varsavia, 2014. 199–200.

86 Boccaccio 100. novellájának óriási szakirodalma van. Jó összefoglalást nyújtanak róluk a következő újabb tanulmányok: Komlóssy Gy.: *Griseldis története i. m. 655.*; Marco Peccat: *Griselda da Saluzzo tra Dante e Petrarca. Dal „silenzio” al „celebrazione”.* In: *Atti del XVI Convegno Internazionale (Chianciano-Pienza 19–22 luglio 2004).* Firenze, 2005. 335–346.; Á. Máté: *Amanti italiani in veste ungherese i. m. passim*; Mariel Vazquez: *Le identità di Griselda attraverso il suo rapporto coniugale in Boccaccio, Petrarca e Chaucer.* MA Thesis. Washington DC, 2016. passim. Máté Ágnes legújabbán azt is felvetette, hogy a mű keletkezése valamiképpen kapcsolódhat az 1520-as évek elején Padovában tartózkodó, és az ott tanuló magyar ifjak közt rendkívül népszerű Gianlodovico di Saluzzo (aki az épp regnáló saluzzói őrgrof öccse volt) személyéhez. Tudni való, hogy Mattheus Fortunatus a saluzzói grófnak ajánlotta nevezetes Seneca maior-kiadását. Ld. fentebb a 30. jegyzetet. Máté Ágnes elgondolása szerint a Grizeldisz saluzzói grófnéről szóló boccacciói história megverselése összefügghet Gianlodovico közismert magyarbarátságával. Mindazonáltal azt is tekintetbe kell venni, hogy Gianlodovico és Istvánffy Pál feltételezett találkozása és a széphistória keletkezése közt bő másfél évtized telt el. Máté Á.: *Szent Istvántól Báthory Istvánig i. m. 3–14.*

87 Petrarca *De insigni obedientia ac fide uxoria mythologia* c. latin Boccaccio-adaptációját (*Seniles* XVII 1–4) Szilády Áron is kiadta az Istvánffy Pál költeményéhez írt jegyzetapparátusban, nem nevezte meg viszont azt a kiadványt, amelyet felhasznált. RMKT XVI/1. 386–395. Istvánffy Pál szövegét gondosan összeveti Petrarcaéval Pauer Károly: „Volter és Grizeldisz” Istvánfi Páltól. *Egyetemes Philológiai Közlöny* 3. (1879) 332–343.

88 Á. Máté: *Amanti italiani in veste ungherese i. m. 77.*

89 *Geoffrey Chaucer: Canterbury mesék.* Szerk. Vajda Miklós. Bev. Szenczi Miklós. A diák meséjét ford. Görgy Gábor. Budapest, 1961. 333–371.

90 *Régi Magyarországi Nyomtatványok.* I. Szerk. Borsa Gedeon és mások. Budapest, 1971. 340. sz.

Voltér és Grizeldisz históriájának értékét az érzékeny formakezelés, a választékos nyelvezet és a feszültségkeltő történeteszöveg adja. Méltán nevezi az irodalomtörténet-írás Istvánffy művét a históriás éneknél emelkedettebb *epikus költeménynek*.⁹¹ A valóságtól eltávolodó mesés tárgy, a szerencse forgandóságát példázó moralizálás az epikán belül a románc (*romanzo*) műfajához⁹² közelítik Istvánffy elbeszélő költeményét. A felező tizenkettesekben írt széphistória (Istvánffy elsőként alkalmazta ezt a formát ebben a műfajban) a korban szokatlan módon ügyel a sormetszet és a szótagszám pontosságára – ez is a mű zenei megkomponáltságára utal –, még a Grizeldisz nevet is Grizelddé alakította, ha a forma úgy követelte. Olyan lírai betéteket is tartalmaz a mű, amelyeket a magyar költő nem Petrarca latin szövegéből, hanem saját invenciójából merít: „Mert az idők, miként folyóvizek múlnak, / Az ifúságnak is virági elhullnak, / Az vénség utána mint egy farkas ballag.”⁹³ A vers egyes művelődéstörténeti érdekű megnyilatkozásai – melyek szintén nincsenek meg Petrarcánál – a korabeli udvari szokásokra, táncra, zenére, öltözködésre, a ma már nehezen körülírható és értelmezhető „újudvar-tevés” ceremóniáira vonatkoznak.⁹⁴ Ezt a motívumot Tinódi is átvette Istvánffytól a *Jázon és Medea*-ban.

A *Voltér és Grizeldisz* irodalmi értékeivel, forrásaihoz való viszonyával a 19. század óta számos kiváló tanulmány foglalkozott,⁹⁵ a széphistóriát legutóbb Komlóssy Gyöngyi vizsgálta körültekintően⁹⁶ – ezért a mű részletes elemzésétől most eltekintünk. Számunkra ezúttal az a fontos, miként illeszthető be ez a költemény az Istvánffy Pálról alkotott általános képbe. A mű irodalomtörténeti értékelése – azzal együtt, hogy jelentőségét szinte mindenki elismeri – egyenetlen. Voltak, akik „szépen gördülő nyelven s verseléssel megírt kis elbeszélésnek”⁹⁷ tartották, mely némi „önállósággal, ízléssel bír”.⁹⁸ Mások úgy vélték, hogy „különös műbecse a 824 soros széphistóriának nincsen”.⁹⁹ Megint mások elismerték a mű kvalitásait, de úgy ítélték,

91 Horváth J.: i. m. 106.

92 Zemplényi Ferenc: A romanzo és az eposz. In: *Uő: Műfajok reneszánsz és barokk között*. Budapest, 2002. 94–106.

93 RMKT XVI/1. 28.

94 Horváth J.: i. m. 106. (Az „újudvar-tevés” szó lovagi párviadalokban és más pompázatos eseményekben bővelkedő udvari ünnepséget jelent.)

95 Toldy Ferenc: Magyar költők élete. I. Pest, 1870. 11–13.; Pauer K.: „Volter és Grizeldisz” i. m.; Visnovszky Rezső: Széphistóriáink olasz–latin csoportja. Budapest, 1907.; Á. Máté: Amanti italiani in veste ungherese i. m.; Luigi Pulvirenti: Pál Istvánffy e la traduzione dell’ultima novella dell’*Decameron* nell’cinquecento ungherese. *Rivista di Studi Ungheresi*. Nuova Serie, n. 14. (2015) 27–37.

96 Komlóssy Gy.: Grizeldis története i. m.

97 Holub J.: Istvánffy Pál i. m. 236. A mű formai kvalitásait már Arany János is értékelte, többször idézte Istvánffy Pált híres tanulmányában. *Arany János: A magyar nemzeti vers-idomról*. In: *Uő: Összes prózai művei és műfordításai*, Budapest, 1938. 26–27.

98 Pauer K.: „Volter és Grizeldisz” i. m. 332.

99 Nemeskürty István: A magyar népnek, ki ezt olvassa. Az anyanyelvű magyar reneszánsz és barokk irodalom története 1533–1712. Budapest, 1975. 34.

hogy ezek nem haladják felül a kor irodalmi átlagát.¹⁰⁰ Horváth János volt az egyetlen olyan irodalomtörténész, aki kiemelkedő kezdeményezőként, a magyar irodalom egyik megújítójaként üdvözölte Istvánffy Pált. Ám még ő is hiányolta az egyéni invenciót, amikor megjegyezte, hogy a magyar versszerző „idegen költő érdeméből”¹⁰¹ hozta létre művét, vagyis fordított. Kimondva, kimondatlanul Horváth János ítéletéből is kiérződik az általános elégedetlenség, amit a 19. századi irodalomtörténet-írás érzett a 16. századi magyar epikus költészettel szemben. Eredetibbet, még hozzá „őseredetit” vártak: csodaszarvast, Csaba-legendát, Zalán futását, effélét.¹⁰² Nehéz volt elfogadni azt a tényt, hogy a magyar nyelvű szépirodalom egy Boccaccio-novella fordításával kezdődik.

Ezek a fenntartások Istvánffy Pál korában, a 16. századi irodalom kontextusában értelmezhetetlenek. A *Voltér és Grizeldisszel* – mindenki mást megelőzve – a magyar reneszánsz irodalom megteremtésére tett kísérletet Istvánffy Pál. Mai fejfel felfogni is nehéz, mennyi eredetiség, újító szellem kellett ehhez. Mert magyar verseket Istvánffy előtt is írtak már, de a reneszánsz eszményeinek megfelelő, retorikailag kicsiszolt világi *költeményt* ő írt először.

Természetesen nem a semmiből hozta létre művét. Lehettek magyar mintái is, ezeket nem ismerjük. Hallhatta az orális, szájhagyományozó költészet különböző alkotásait, a népi mulattatók, hegedősök és lantosok műveit.¹⁰³ Ám ő igazi műköltő¹⁰⁴ volt: Petrarcahoz fordult, Petrarcaból kiindulva igyekezett magyar költészetet teremteni. Ez annyit tesz, hogy nem látott áthidalhatatlan ellentétet a klasszikus latinság és a barbárnak tartott vulgáris nyelvek között. Petrarca számára a rajongva szeretett Cicero¹⁰⁵ is bizonyos értelemben „vulgáris” szerző volt, miként ezt az Istvánffy által is tisztelt és olvasott idősebb Beroaldo kifejtette.¹⁰⁶

Istvánffy Pál célja mégsem az volt, hogy magyar nyelvű Petrarca-szöveget, egyfajta magyar *volgarizzamentót*¹⁰⁷ állítson elő. Sokkal inkább arra töre-

100 RMKT XVI/1. 386. (Szilády Áron)

101 Horváth J.: i. m. 106.

102 Ács Pál: „Isten haragja – magyarnak példája.” A hun történet két értelmezése. In: *Clio inter arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*. Szerk. Tóth Gergely. Budapest, 2014. 13–38., itt: 14.

103 Király Péter: A lantjáték Magyarországon a XV. századtól a XVII. század közepéig. *Humanizmus és reformáció* 22. Budapest 1995. 155–175.; Pap Balázs: Az ismeretlen Tinódi Sebestyén. In: *Uő: História és énekek*. Pécs, [2014.] 189–219.

104 Stoll Béla: Közlési költészet – népköltészet. Megjegyzések a XVII. századi kéziratos szerelmi lírához. *Irodalomtörténeti Közlemények* 62. (1958) 170–176.

105 Kathy Eden: Petrarchan Hermeneutics and the Rediscovery of Intimacy. In: Petrarch and the Textual Origins of Interpretation. Ed. by Teodolinda Barolini and H. Wayne Storey. *Columbia Studies in the Classical Tradition* 31. Leiden, 2007. 231–244.

106 Kiss, F. G.: Constructing the Image of a Humanist Scholar i. m. 148.

107 James Hankins: Translation Practice in the Renaissance: the Case of Leonardo Bruni. In: *Uő: Humanism and Platonism in the Italian Renaissance*. *Storia e Letteratura* 215. Roma, 2003. Vol. 1. 177–191.

kedett, hogy magyar nyelven is létrehozzon olyan könnyed, tiszta és természetes beszédformákat, amelyek a Cicero és Petrarca által képviselt eleven latinságot jellemezték. Erre utalnak azok a rendkívül igényes hasonlatok és metaforák, amelyekkel Istvánffy Petrarca szövegét kiegészítette. „Néha oly szépen fordítja és szorítja versebe Petrarca prózáját, hogy szinte elfeledjük az eredetit” – írja róla Pauer Károly.¹⁰⁸ Eleven reneszánsz magyarság az Istvánffyé, ezért ahol kellett, el is távolodott Petrarcától. (Maga Petrarca meglehetősen távolságot tartott Boccacciótól és általában a vulgáris nyelvű szépirodalomtól. Úgy tűnik fel, hogy a *Dekameron*nak csak az elejét meg a végét olvasta. Saját olasz nyelvű költészetét ifjúkori tévelygésnek tartotta.¹⁰⁹) Furcsán hangzik, de igaz: ahogy elszakadt Petrarca eredetijétől, úgy közeledett ahhoz a szöveghez, amelyből maga Petrarca dolgozott: Boccaccio 100. novellájához.

Tizenkét évi itáliai tartózkodás után szinte természetes, hogy Istvánffy tudott olaszul, ebből azonban nem következik egyértelműen, hogy eredetiben olvasta a *Dekameront*. Az viszont szinte bizonyos, hogy voltak Boccaccio-ismeretei, és volt érzéke az anyanyelvi irodalom könnyedebb, légiesebb lényege iránt, ezért azt is tudta, mit kell elhagynia a latin Petrarcából,¹¹⁰ és mivel kell kibővítenie azt,¹¹¹ ha népnyelvű irodalmat kíván művelni. Ily módon, logikusan – akár Boccaccio szövegszerű ismerete nélkül is – eljuthatott Boccacciohoz. Hasonlóan Geoffrey Chaucerhez, aki antik és humanista forrásokból bőven merítve, Boccaccio közvetlen imitációja nélkül hozta létre „angol Dekameronját”. „A diák meséje dominánsan Petrarca narratívájának meglehetősen hű fordítása, ám kifejezetten elutasítja azokat az erkölcsi tanulságokat, amelyeket Petrarca fűz a történethez. Chaucer elbeszélése nem egyszerűen boccacciói tónusú, hanem közvetlenül visszavezethető a *Dekameronra*, természetesen számtalan apró, de jelentős kiegészítéssel és retorikai ötlettel. Ezek teszik *A diák meséjét* jellegzetesen chauceri alkotássá” – írja Chaucer-tanulmányában John Finlayson, és írhatná ugyanezt akár Istvánffy Pálról is.¹¹² Igazat kell adnunk Szilády Áronnak abban, hogy „Olaszország termékenyítő levegője fejlesztette ki benne azon nem közönséges költői tehetséget is, mely hivatalos elfoglaltatásai miatt talán csak egyetlen gyümölcsét érlelhette meg *Voltér és Grizeldis* históriájában”.¹¹³

Boccaccio 100. novelláját és annak Petrarca által készített latin átdolgozását számtalanszor összevetették már.¹¹⁴ A legszembetűnőbb különbség a Grizeldiszt (Griseldát) különféle lelki gyötrelmeknek kitevő Voltér (Gualtieri)

108 Pauer K.: „Volter és Grizeldisz” i. m. 340.

109 Martin Eisner: Petrarch reading Boccaccio: Revisiting the Genesis of the Triumph. In: T. Barolini – H. W. Storey (eds.): Petrarch i. m. 131–146., itt: 145.

110 Pauer K.: „Volter és Grizeldisz” i. m. 340.

111 Komlóssy Gy.: Grizeldis története i. m. 657–659.

112 John Finlayson: Petrarch, Boccaccio, and Chaucer’s „Clerk’s Tale.” Studies in Philology 97. (2000) 3. 255–275., itt: 274.

113 RMKT XVI/1. 386.

114 M. Vazquez: Le identità di Griselda i. m. passim.

megítélésében van. Boccaccio egyértelműen „nőpártinak” mutatkozik: „Ki tudta volna Griselda módjára nem csupán könnytelen, hanem vidám arccal viselni Gualtieri kegyetlen és újfajta próbatételeit? Ki talán meg is érdemelte volna, hogy oly asszonyra akadjon, ki midőn egy szál ingben kiverte házából, másnak adta volna cserzeni a bundácskáját” – írja Boccaccio.¹¹⁵ Petrarca viszont, miként ezt ő maga kifejti, fennkölt teológiai allegóriát alkot a történetből, melyben a férj Istent, a feleség az emberi lelket jelképezi. Voltaképpen Isten az, aki nehéz próbáknak teszi ki az emberek hitét, hűségét.¹¹⁶ Érthető, hogy ezzel a felfogással összeegyeztethetetlen Voltér bárminemű hibáztatása.

Természetesen a 100. novella Boccacciónál is *exemplum* értékű. Sok száz éves vita folyik arról, hogy Griselda szenvedései vajon Krisztus, esetleg Mária kínjait példázzák-e, avagy az emberi sors forgandóságára, újfajta *condition humaine*-re utalnak.¹¹⁷ Erdemes egyszersmind odafigyelni arra, amit maga Boccaccio mond erről: „a szegények házaiba is leszáll mennyekből az isteni lélek, éppen úgy, mint a gazdagok palotáiba, kik méltóbbak volnának disznók őrzésére, mint arra, hogy emberek urai legyenek.”¹¹⁸

Istvánffy Pál felfogása ez utóbbi meglátáshoz közelít, ő is elítéli a „gonosz” Voltért, és a szegény Grizeldisz dicséretét zengi:

De mint egy állatban, az *kegyetlen* Voltér,
Semmit meg nem tágit, mint egy *gonosz* ördög,
Késértő mérgében előbb-előbb hörög,
Miként az fellebben az menny igen dörög.¹¹⁹

A *vera nobilitas* elve – Petrarca és nyomában egész humanistagenerációk kedvelt vitatémája¹²⁰ – mind Boccacciónál, mind Istvánffy Pálnál több jelentésű *exemplum*, egyebek közt önértelmezés, önmeghatározás is. Azt is jelentheti, hogy az irodalom és a kultúra fennkölt értékeit mindenki számára elérhetővé kell tenni, nemcsak a latinul értő kiváltságos keveseknek. „De az nemes népek téged nem kedvelnek / Mert paraszt nemzetből tégedet ítélnék”¹²¹ – ekként szól gőgösen Voltér Grizeldiszhez Istvánffynál, aki szegénységében, paraszti voltában is tiszta és tökéletes. Ha úgy tetszik, ez is allegória. A szegénységében és dísztelenségében is ragyogó magyar nyelv. Ebben a ragyogásban

115 Boccaccio művei. Szerk. Kardos Tibor, Rózsa Zoltán. 2. kötet. A Dekameront fordította Révay József és Jékely Zoltán. Budapest, 1975. 480.

116 M. Vazquez: Le identità di Griselda i. m. 17–22.

117 Uo. 39.

118 Kardos T. – Rózsa Z. (szerk): Boccaccio művei. 2. kötet i. m. 479.

119 RMKT XVI/1. 43. (Kiemelés – Á. P.)

120 Tilmann R. Jorde: Cristoforo Landino De vera nobilitate: Ein Beitrag zur Nobilitas-Debatte im Quattrocento. Stuttgart, 1995.

121 RMKT XVI/1. 37. Zemplényi Ferenc meglátása szerint ez a verssor „az első világos nemes–paraszt szembeállítás” a magyar irodalomban: Az európai udvari kultúra és a magyar irodalom. Historia Litteraria 4. Budapest, 1998. 28–29.

megmutatkozik az Itáliában eltöltött tizenkét év hatása, Beroaldo és Amaseo tanításai, Cicero és Petrarca szeretete, de mindenekelőtt – ahogy Horváth János találóan megfogalmazta – a „fogékonyság, szépérzék és előkelő ízlés”.¹²²

A *Voltér és Grizeldisz* önmagán messze túlmutató alkotás. Azt a sok tekintetben mindmáig rejtélyes folyamatot példázza, amelynek során a magyar nyelv alkalmassá vált európai szintű irodalmi művek létrehozására. Istvánffy Pálnak kétségtől fontos szerep jutott ebben, noha természetesen a magyar nyelvet már a középkorban „írni kezdték”,¹²³ és a magyar világi líra kezdetei¹²⁴ is korábbi időkre nyúlnak vissza. Istvánffy jelentősége abban áll, hogy – a padovai–bolognai irodalomfelfogásnak megfelelően – hitt az anyanyelvű szépirodalom és az élő humanista latinság párhuzamos, egymást segítő fejlődésében. Antik és humanista minták alapján alakította, tökéletesítette az ekkor még vitathatatlanul periferikus és kialakulatlan magyar irodalmi nyelvet. Istvánffy Pálnak is köszönhető, hogy a 16. századi magyar irodalom minden ízében reneszánsz szellemet áraszt magából.¹²⁵

*

Gazdag örökség az, amit Istvánffy Pál fiára, Miklósrá hagyott, aki nagyon sokat meg is őrzött ebből a hagyatékból, ha nem is mindent. Ő is Padovában tanult, ő is rajongott a latin klasszikusokért és a magyar humanistákért. Latin költőként Janus Pannonius, történetíróként pedig Bonfini művét kívánta folytatni. S ha nem is lett belőle második Janus, Bonfini valóban folytatta, nem akármilyen színvonalon. A magyar nyelvű szépirodalom terén viszont nem vált apja követőjévé. Ő már más környezetben nevelkedett, más politikai és esztétikai normákat követett. Pálffy Gézával szólva az Istvánffy család és a hozzá hasonló famíliák „új generációi a század második felében... már nem az 1526 utáni évtizedek sokkhatásában éltek, hanem úgymond »beleszülettek« abba az új szituációba, amely a Magyar Királyság Habsburg Monarchiához való csatlakozásával együtt járt, ha nem is minden tekintetben voltak hajlandók elfogadni azt”.¹²⁶ Istvánffy Miklós Oláh Miklós titkáráként,¹²⁷ „komoly” humanista történetíróként alighanem kissé idegenkedett az olyan „komolytalan” (vulgáris) románcoktól, mint a *Voltér és Grizeldisz*. Tudjuk, hogy a katolikus megújulás teoretikusai kritikával illették a románc műfaját.¹²⁸ Az ő életművében ennek nem jutott szerep. Nem foglalkozott a magyar költészet-

¹²² Horváth J.: i. m. 106.

¹²³ Tarnai Andor: A magyar nyelvet írni kezdik. Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon. Budapest, 1984.

¹²⁴ Gerézy Rabán: A magyar világi líra kezdetei. Budapest, 1962.

¹²⁵ Ács Pál: Reneszánsz irodalom. In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. Szerk. Kőszeghy Péter – Tamás Zsuzsanna. X. kötet. Budapest, 2010. 37–55., itt: 53.

¹²⁶ Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, 2010. 288.

¹²⁷ Holub J.: A kisasszonyfalvi Istvánffy-család i. m.

¹²⁸ Zemlénny F.: A romanzo és az eposz i. m. 96.

tel, Balassi Bálintról mint íróról igen lakonikusan nyilatkozott.¹²⁹ És ez – végső soron – talán így volt jó. Ha *mindenben* apját követte volna Istvánffy Miklós, nem lehetett volna azzá a nagy formátumú alkotó egyéniséggé, amivé lett.

PÁL ÁCS

BOCCACCIO IN BARANYA COUNTY

AN EXCEPTIONAL INTELLECTUAL CAREER IN THE FIRST HALF OF THE SIXTEENTH CENTURY: PÁL ISTVÁNNFFY

The paper is about Pál Istvánffy, father of the historian Miklós, who also deserves attention on his own right and the careful investigation of whose career facilitates the understanding of the fate of his son later on. First, we present the intellectual environment where the father of Miklós spent his Italian study tour in Padua and Bologna. For this investigation, our starting point will be the Cicero commentary by Filippo Beroaldo in Pál's possession and his kind welcoming poems written in the Janus Pannonius edition published in 1522–1523. Afterwards, we will look at the rather chequered career of Pál Istvánffy in Hungary. We will also mention that after his return from Italy, Miklós's father had been the familiar of one of the *conservatores coronae*, Péter Perényi, was captured by the Ottomans with his ambitious lord, and could hardly pay his ransom to set himself free. Furthermore, we also discuss the assassination of Pál's nephew, István Istvánffy, analysing the circumstances of the mysterious crime, as well as Pál's eulogy that he wrote for this occasion in Latin. Then, we discuss Pál Istvánffy's ground-breaking literary achievement, the first Renaissance history in verse written in Hungarian (*Historia regis Volter*), its precedents and sources, the standard of the work itself and its connections (primarily to Italian Renaissance poetry, Petrarca and Boccaccio). In sum, we can state that although Miklós Istvánffy followed the paternal heritage of Pál in many aspects—common points in their lives being the Italian tour, a humanist education, the admiration of Janus Pannonius, Bonfini and Latin versification—there is a generational divide between the two: Miklós did not write poems in Hungarian because he was born into a different era, a different socio-cultural environment.

---

129 Istvánffy Miklós megjegyzéséről a *Historiae* XVIII. könyvében „egy lelkes ifjúnak, Balassi Bálintnak” a haláláról, „aki Mársot és Pallast egyaránt művelte”, ld. Eckhardt Sándor: Balassi Bálint. Budapest, é. n. [1941.] 213.

Képjegyzék Ács Pál tanulmányához

- 1–2. kép. Istvánffy Pál Cicero-példányának címlapja a tulajdonos aláírásával (OSZK Ant. C 781)

Képjegyzék Iva Mandušić tanulmányához

1. kép. „Mea dulcis Elisa”: Istvánffy feleségének, Bajnai Both Erzsébetnek a sírfelirata 1603-ból (Vinica, plébániatemplom)
2. kép. Az Istvánffy család síremléke (Vinica, plébániatemplom)
3. kép. Istvánffy Miklós portréja, ismeretlen szerző, 17. század első fele (Zágráb, Zág-rábi Egyetem, Jogi Kar)
4. kép. Dombormű az Istvánffy és a Bajnai Both családok címereivel 1604-ből (Vini-ca, plébániatemplom)

Képjegyzék Mikó Árpád tanulmányához

1. kép. Martino Rota: Istvánffy Miklós arcképe, 1575. (MNM TKCs)
2. kép. Martino Rota: Verancsics Antal arcképe, 1571. (MNM TKCs)
3. kép. Nicasius Ellebodus (+ 1577) síremléke (Pozsony, Szent Márton-székesegyház, külső, déli fal)
4. kép. Istvánffy Palkó (+ 1581) síremléke (Felbár, Szent István király templom)
5. kép. Az Istvánffy- és a Both-címer. Részlet Istvánffy Palkó síremlékéből
6. kép. Wolfgang Lazius *Commentariorum in Genealogiam Austriacam libri duo* című mű-
vének (1564) előtáblája, Istvánffy Miklós címeres superexlibrisével (EK Ant.
6183.)

Képjegyzék Orlovsky Géza és Szentmártoni Szabó Géza tanulmányához

- 1–2. kép. A Központi Papnevelő Intézet Pálos Könyvtára Gc. 8. jelzetű kötetének cím-
lapja, illetve Istvánffy Miklós feljegyzése e könyvben, a címlap előtti üres előzék-
levél rectóján
3. kép. Nicolai Istvánffy *Carmina*, a szerzői kézirat két lapja, latin és görög írással
(MTAK M. Irod. Írók, 4-r. 241/II.)
4. kép. Jordán Tamás könyvbejegyzése (Antonius Bonfinius: *Historia inclity Matthiae
Humnyadis, regis Hungariae...* Claudiopoli, 1565. MTAK RM II. 4/b.)
5. kép. Podhradczky József közleménye (Tudományos Gyűjtemény, VI., Pest, 1836,
130.)
- 6–7. kép. A vatikáni akvarell és a fraknoi festmény
8. kép. A Campo de' Fiori és a pápai kancellária épülete. Részlet Antonio Tempesta
Rómát ábrázoló metszetéről (Roma, 1645)
9. kép. Ház a Via del Pellegrino végén, a Campo de' Fiori sarkán

1–2. kép. Istvánffy Pál Cicero-példányának címlapja a tulajdonos aláírásával (OSZK Ant. C 781)

